

SEDAT KARDAŞ**

Divan Şiirinde Kıtlıkla İlgili Manzumeler*

Poems About The Famines In Divan Poetry

Ö Z E T

İnsanoğlu tarihin başlangıcından bu yana sürekli olarak doğal afetlerle bir mücadele içerisinde olmuştur. Doğal afetler, ilkçağlardan günümüze kadar, insanlık için üstesinden gelinmesi gereken bir problem, karşı konulması gereken bir sorun olarak güncelliğini koruyarak varlığını sürdürmüştür. Bu doğal afetlerden biri de kıtlıklardır. Dünyanın çeşitli yerlerinde, farklı dönemlerde sayısız kıtlık hadisesi yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da kıtlık olaylarından nasibini alan devletlerdendir. Osmanlı, kuruluşundan yıkılışına kadar hemen hemen her devirde çeşitli kıtlık sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı'nın sosyal ve gündelik hayatından, toplumun yaşantısından izler taşıyan Divan şiiri metinlerinde de, söz konusu kıtlık olaylarını ve olumsuz sonuçlarını görmek mümkündür. Divan şairleri, toplumun büyük bir bölümünü derinden etkileyen ve çoğu zaman büyük olumsuzlukların yaşanmasına sebebiyet veren kıtlık hadiselerine sessiz kalmamış ve bu olayları şiirlerinde işlemişlerdir. 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar, farklı Divan şairleri tarafından yazılmış ve kahtıyye edebî türü kapsamında değerlendirilebilecek birçok şiir metni bulunmaktadır. Bu çalışmada, Divan şiiri ile sosyal hayat arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla, Osmanlıda yaşanmış kıtlık hadiseleri ile ilgili özetleyici bilgiler verilmiş ve söz konusu kıtlıkların Divan şiirindeki yansımaları olan şiir örnekleri üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELE R

Osmanlı, Divan Şiiri, Kıtlık, Açlık, Edebi Tür, Kahtıyye.

ABSTRACT

Since the beginning of history, mankind has been in constant struggle against natural disasters. From the early ages to today, natural disasters have always existed as a problem to be overcome for the human being. One of these natural disasters is famine. There have been countless famines in different parts of the world. The Ottoman Empire was one of the states that had their share of famines. The Ottoman had to deal with various problems of scarcity of food in almost every period from its foundation to its collapse.

It is possible to see the famines and their negative consequences in the texts of the Ottoman poetry bearing traces of the daily life of the Ottomans. The Divan poets did not remain silent on famines, which deeply affected a large part of the society and caused them to experience great negativity, and mentioned this issue in their poems. From the 15th century to the beginning of the 20th century, there were many poetry texts written by the Divan poets, which can be considered within the kahtıyye literary genre. In this study, in order to reveal the relationship between the Divan poetry and social life, information about the famines in the Ottoman Empire was given in summary and stands as the reflection of those famines and some samples of these poems were analyzed.

KEYWORDS

Ottoman, Divan Poetry, Famine, Hunger, Literary Genre, Kahtıyye.

* Makalenin Geliş Tarihi: 26.01.2019 / Kabul Tarihi: 25.04.2019.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (sedat_kardas@hotmail.com), Orcid Id: 0000-0002-3444-0106.

Giriş

Bir edebî metin, ortaya konduğu toplumdaki ayrı düşünülemez. Her edebî metin üretildiği topluma ait birtakım öğeleri bünyesinde barındırır ve o toplumun hayatından izler taşır. Şair veya yazar istediği kadar şahsî düşünüp bireysel konularda kalem oynatsın, içinde yaşadığı toplum ve hayatından bir şekilde etkilenir veya birtakım etkilere maruz kalır. Bu etkiler, farkında olarak ya da olmayarak ürettiği edebî ürünlere de yansır.

Aslında şahsî hislere ve ilhama dayanan bir üretme faaliyeti olan şiiri, sosyal hayata bağlayan temel unsur dildir. Çünkü şiirin ana malzemesi olan dil, toplumun temel iletişim vasıtası, kültürün ayrılmaz bir parçası ve onun taşıyıcısı durumundadır. Edebî eserler de dil, toplum ve kültür arasındaki etkileşimi yansıtan öğelerin başında gelmektedir (Özkan 2007: 2-3).

Oldukça geniş bir coğrafyada varlığını sürdürüp, yüzlerce yıllık uzun bir zaman dilimini kapsayan Divan şiiri de, Osmanlı'nın sosyal ve gündelik hayatından, toplumun yaşantısından bağımsız bir şiirmiş gibi düşünülemez. Bu edebiyat dönemi içinde verilen ürünler, Osmanlı toplumunun zihni ve fikri dünyasının şiire dönüştürülmüş hâlidir. Dolayısıyla Osmanlı toplum hayatında her ne varsa, buna dair emareleri Divan şiirinde bulmak mümkündür.

“Toplumların hayatında iz bırakmış olaylar, savaşlar, felaketler hem sözlü hem de yazılı edebiyatın konusu olmuştur. Türk Edebiyatı'nın 600 yıllık dönemini oluşturan Eski Türk Edebiyatı dönemi ürünlerinde de bu durumu- görmek mümkündür... Bu sebeple Dîvânlar o devir insanını ve toplumunu tanımamıza yardım eden eserlerdir... Bilişildiği gibi edebiyat, içinde bulunduğu toplumun yaşantısından, inançlarından, sevinç ve üzüntülerinden izler taşır. Sanatkârlar, özellikle de Osmanlı gibi sanata, edebiyata ve şiire önem veren toplumlarda, bu izleri eserlerinde yansıtırlar”(Çakır 2014: 69-70).

Söz konusu emare, iz ve yansımaları tespit etmenin ve anlamının en iyi yolu da edebî tür ve tarzlardan geçmektedir. Edebî tür ve tarzlar, böylesine uzun bir zaman dilimi içinde varlığını sürdürmüş olan Klasik Türk Edebiyatı ürünlerini, yani edebî metinlerini anlamamıza yardımcı olacak

öğelerdir (Akkuş 2007: 1). Divan şairleri pek çok konuda şiirler kaleme almıştır. Edibin içinde bulunduğu hâletiruhiye ve ortam, vücuda getirdiği eserin muhtevasını belirlemede etkili olmuştur (Tatçı 1997: 3). Ele alınan konuların çeşitliliğine paralel olarak tür ve tarzlarda da çeşitlilik görülmüştür (Kardaş 2013: 1). Sözü edilen edebî türlerden her biri, birtakım gelişmelerin sonucunda ve bazı ihtiyaçlardan kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Yenilik arayışı, savaş, dinî toplumsal ve estetik kaygılar gibi ihtiyaçlara göre gelenek dâhilinde yeni türler gelişmiştir (Gökalp 2011: 291). Fakat ortaya çıktıkları tarihî süreçler, coğrafya ve kültürler ne kadar farklı olursa olsun, her birinin tür olarak kendine has özellikleri vardır (Canım 2010: 5).

Daha önce üzerinde durulmamış olan kahtiyye başlıklı manzumeler de bu bağlamda ele alınabilir. Genel itibariyle kıtlık manasında kullanılan kaht kelimesinden türetilen kahtiyye, Osmanlı devletinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kıtlık durumlarını konu edinen metinler için başlık olarak kullanılmıştır.

Dünyanın çeşitli yerlerinde, değişik dönemlerinde kıtlık hadiseleri ortaya çıkmıştır. Genellikle ülke ekonomilerinin tarıma dayandığı ve insanların büyük bir kısmının toprak ürünlerinden geçim kaynağını temin ettiği ülkelerde görülen kıtlık olayları beraberinde açlık gibi kötü sonuçlar getirmektedir (Gül 2009: 145; Mengirkaon 2017: 142). Her devlet ve toplum gibi Osmanlı Devleti ve toplumu da dönem dönem kıtlıklardan nasibini almıştır.

“Gerek doğal gerekse beşeri sebepler yüzünden toplumların darlık ve kıtlık olayları ile sıkça karşılaşmasının önüne geçilememiştir. Bunlardan uzak olmayan Osmanlılar temel gıda maddelerinin arzında yaşanan daralmalar ile sıkça mücadele etmek zorunda kalmıştır. İmparatorluğun özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşamaya başladığı ekonomik sıkıntılar ve çeşitli iklim problemleri, kimi idarecilerin suistimalleri ile birleşince içinden çıkılması zor olan maişet problemleri görülmeye başlamıştır. Aynı dönemlerde ortaya çıkan bazı çıkar gruplarının arzda yaşanan daralma dönemlerini kendileri için fırsata çevirmeye gayret ettiği sıralarda halkın bundan ziyadesiyle muzdarip olduğu anlaşılmaktadır” (Karademir 2014: 9).

1. Osmanlıda Kıtık

İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamaları konusunda yaşadıkları sıkıntılar, tarih boyunca onları en çok uğraştıran meselelerden biri olmuştur. Bu nedenle, hayatta kalabilmek adına temel gıda maddelerini temin edebilme gayesi, ilkel toplumlardan Yeni Çağ'a, sanayi devriminden günümüze kadar önemini korumuştur. Dolayısıyla en geri kalmışından en gelişmişine kadar, tüm toplumlar için iye temini bireysel ve toplumsal hayatın temel amaçları arasında yer almıştır (Karademir 2014: 11). Fakat tedbirler alınmasına rağmen, toplumların ve devletlerin iye krizleriyle sıkça karşılaşmasının önüne geçilememiştir. Bu krizlerin başında, kıtlık hadiseleri ve yol açtıkları sorunlar yer almaktadır.

Kıtlıklar, iklim ve doğa şartlarına bağlı olarak ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ortaya çıkacağı önceden bilinemediği ve ölümcül neticeler verdiği için, afet olarak değerlendirilmiştir (Gül, 2009: 144; Kılıç 2002: 718). Kıtlıkların ortaya çıkmasına sebep olan olaylar, sayıca fazla olup çeşitlilik arz etmektedir. Bu olaylar çoğunlukla bir doğal afettir. Sel, yangın, kuraklık, çekirge istilası, deprem, salgın hastalık, aşırı soğuk ve sıcaklar, kıtlık olaylarına yol açan doğal olaylardır. Bu tarz durumlarda meydana gelen kıtlıklar doğal afet olarak kabul edilmiş; insanların iradesi dâhilinde gerçekleşen savaş, isyan ve eşkıyalık gibi siyasî ve sosyal olaylarla ilgili olan kıtlıklar ise afet olarak kabul edilmiştir (Kılıç 2002: 718; Bayar 2013: 3).

Kıtlık hadiseleri Karademir tarafından bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve dört çeşit kıtlıktan söz edilmiştir:

1-Bir ya da birden fazla metanın arzının, talep karşısında yetersiz kalması darlık; tek bir metada yaşanan ve tüm metayı etkileyecek genelliğe ulaşmayan kıtlık, tek meta kıtlığı;

2- Sel, deprem, çekirge, asker sevkiyatı ya da baskını nedeniyle aniden oluşan yerel kıtlık, şok kıtlık;

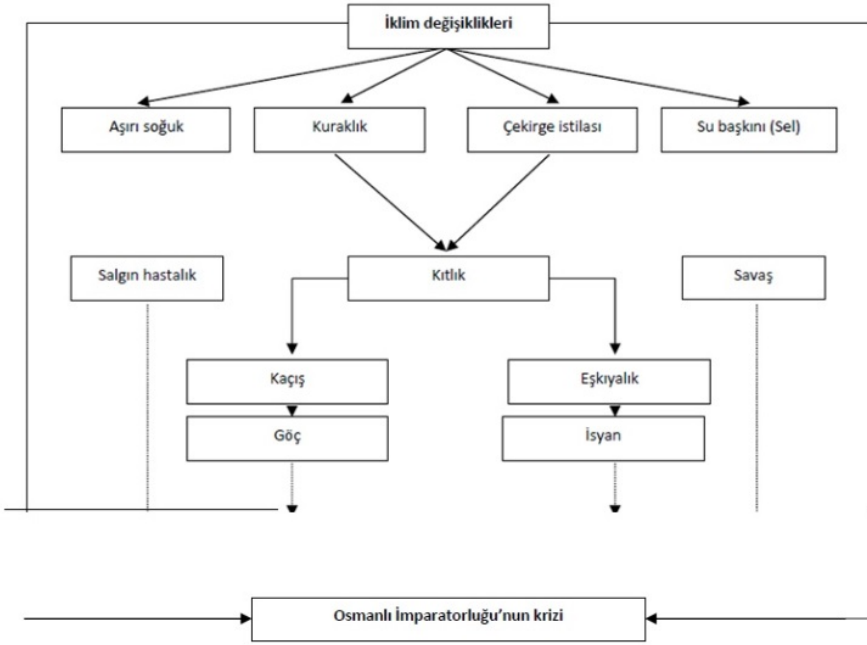
3- İnsanların neden olduğu bir veya birkaç metada ortaya çıkan kıtlık, yapay kıtlık;

4- Arzın durması ile yetersiz beslenme ya da kronik açlık nedeniyle, toplu ölümlerin veya göçlerin yaşandığı uzun süreli ve geniş alanlara yayılan genel kıtlık ise büyük genel kıtlık olarak tanımlanmıştır (Karademir 2014: 13-40).

Hiç şüphesiz, tarihî süreç içinde Osmanlı İmparatorluğu da bu iâşe krizleri ve kıtlıklarla pek çok kez karşı karşıya kalmıştır. Herhangi bir ihtiyaç maddesi veya hizmetin temininde yaşanan güçlük olarak tanımlanan kıtlık, Osmanlı arşiv belgeleri ve edebî metinlerinde, “kaht, kaht u galâ, nedret, fikdan, müzâyaka, kılet ve usret” gibi terimlerle ifade edilmiştir (Gül, 2009: 144; Karademir 2014: 40). Ayrıntılı bilgi için, Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafyada, değişik dönemlerde, İstanbul, Erzurum, Diyarbakır ve İç Anadolu bölgesi başta olmak üzere çeşitli yerleşim yerlerinde meydana geldiği tespit edilen kıtlık olaylarıyla ilgili yapılmış olan çalışmalara bakılabilir (Kılıç 2002; Fidan 2016; Gül 2009; Aybar 2017; Aydınır 2008; Mengirkaon 2017; Başer 2009).

Söz konusu çalışmalarda dikkat çekilen kıtlık olaylarının büyük bir kısmı, 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Kaynaklara göre, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda neredeyse her sene kıtlık yaşanmıştır (Vi An Lu 2018: 223). Bu tarih, Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılan döneme denk gelmektedir. Son beş asır içinde tüm Avrupa için en soğuk kış, 16. yüzyılın sonlarında yaşanmıştır ve bu dönem 1630’lara kadar devam etmiştir. Adı geçen dönemin iklimsel özellikleri, sıcaklıktaki düşüş, mevsimsel farkların azalması, olağandışı iklim olaylarının artması, şiddetli kuraklık yanında aşırı yağışların getirdiği doğal afetlerden en çok etkilenen alanların başında tarım alanları gelmektedir. Bunun sonucunda kıtlık, salgın hastalık, eşkıyalık, isyan, göç ve savaş gibi birçok sıkıntılar meydana gelmiş olup “büyük bir kriz” ile karşı karşıya kalınmıştır (Vi An Lu 2018: 223).

Adı geçen dönemin yarattığı olumsuz sonuçların Osmanlıya etkilerini konu edindiği çalışmada, “Osmanlı Trajedisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun krizi, İsyân iklimi” gibi adlandırmalarda bulunan Vi An Lu, Küçük Buzul Çağı dönemindeki hava koşulları ve doğal afetlerin, Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi, sosyal ve siyasi hayatını birçok yönden etkilediğini, buna bağlı olarak meydana gelen demografik değişimin de Osmanlı İmparatorluğu’ndaki krizi tetikleyerek belirgin bir rol oynadığını ifade etmiştir (Vi An Lu 2018: 235):



Tarihe “Küçük Buzul Çağı” olarak geçen ve sonuçlarının yukarıdaki tabloda özetlendiği iklim olaylarının, Osmanlı toplum hayatına da yansımaları olmuştur. Devletin, narh müessesesi ve zahire sistemi gibi tedbir uygulamalarına rağmen, kıtlık ve salgın hastalıklar sosyal hayatta büyük bir sorun hâline gelmiş, bunun sonucunda göç, isyan, eşkıyalık olayları artmıştır. Yine Osmanlıda suç olarak kabul edilip yaptırımlar uygulanmasına rağmen, bazı esnaf eylemlerinin önüne geçilememiştir. Durum böyle olunca, çarşı ve pazarlarda karaborsa, vurgunculuk, rüşvet, narh ve dirhemde ihlal gibi yolsuzluk faaliyetlerinde artış yaşanmıştır.

“İmparatorluğun özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşama başladığı ekonomik sıkıntılar ve çeşitli iklim problemleri, kimi idarecilerin suistimalleri ile birleşince içinden çıkılması zor olan maişet problemleri görülmeye başlamıştır.” (Karademir 2014: 9)

Bilhassa 18. yüzyılda, devletin yukarıdaki tedbirlerinin yanında, esnaf kethüdalarının bütün iyi niyetleri ve esnafın kaliteli mal yapma

isteğine karşın, karaborsa çok yaygınlaşmış, dışarıya, yabancılara hammadde satılması sonucunda büyük sıkıntılar doğmuştur. Hâliyle, piyasada bazı malları bulmak zorlaşmış, bulunanlar ise narhın üzerinde fiyatlarla satılmış ve bu yüzden gerek halktan, gerekse de esnaftan yakınlıklar meydana gelmiştir (Demirtaş 2010: 176).

İşte bu yakınma ve şikâyetler ile toplumda meydana gelen aksaklıkların eleştirisini Divan şiirinde de görmek mümkündür. Divan şairleri, kıtlık hadiselerinin Osmanlı toplum hayatında yarattığı olumsuzlukları ve sosyal hayatta sebep olduğu güçlükleri, kahtiyye başlığını verdikleri şiirlerde yansıtmışlardır.

2. Kahtiyye

Arapça “kıtlık” anlamına gelen kaht sözcüğünden türetilmiş olan Kahtiyye, kelime anlamı olarak “kıtlıkla ilgili, kıtlığa ait, kıtlığa dair” manasına gelmektedir. Arapça “kesilmek, yağmamak” manasındaki “kahata” (قحط) kökünden türeyen kaht (قحط) sözcüğü, “yağmur yağmama; kuraklık; kıtlık, açlık; yokluk, muhtaç olma” gibi anlamlara gelmektedir (Mutçalı 2012: 726). Mütercim Asım kaht ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

“El-kaht (قحط): (kağ’ın fethi ve hâ-yı mühmelenin sükunuyla) pek vurmak manasındadır; ve yağmur yağmayıp muhtebis olmak manasındadır. Ve kaht ve kahat ve kuhût: yağmur ihtibasıyla kıtlık ve kurak olmak manasındadır. Kahat: nâs kıtlığa uğramak manasındadır. İkhât: bu dahi yıl kurak ve nâs kıtlığa uğramak manalarındadır. İkhât: bir yeri kıtlığa uğratmak manasındadır. Kahit: şiddetli yani kıtlık yıla denir. Kâhit: kıtlık vakte denir cem’i kavâhittir” (Mütercim Âsım Efendi 2013: 3177).

Yine sözlüklerde, “Yağmur yağmaması yüzünden çıkan kıtlık; kuraklıktan dolayı mahsulün yetişememesi; kıtlık sonucu beliren açlık; azlık, yetersizlik, yokluk; yağmur nedreti, kuraklık, kuraklıktan mahsulat yetişmemekle bunun neticesi olan açlık” (Çağbayır 2007: 2337; Sami 2010: 566; Devellioğlu 2005: 482) şeklinde tanımlanan kaht sözcüğü, mecazen “yokluk ve azlık” manasında da kullanılmıştır (Ali Nazîmâ ve Faik Reşad 2009: 195).

Sözcük buradan hareketle çeşitli kelimelerle tamlama ve terkipler oluşturarak yeni anlamlar kazanmıştır: *Kaht-ı ricâl*: devlet adamı yokluğu; *kaht-ı sâl*: kuraklık ve kıtlık yılı; *kaht u galâ*: kıtlık ve pahalılık, kuraklık ve kıtlık senesi (Çağbayır 2007: 2337; Sami 2010: 566); *kaht-zede*: kıtlığa uğramış, aç kalmış (Devellioğlu 2005: 482).

Görüldüğü gibi kahtiyye'nin türetilmiş olduğu kaht kelimesi, genel anlamıyla kıtlık manasında kullanılmıştır. Kahtiyye kelimesi de doğal olarak, "*kıtlıkla ilgili, kıtlığa dair, kıtlığa ait*" gibi anlamlara gelmektedir. Divan edebiyatında, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kıtlık durumlarını ve yarattığı olumsuz sonuçları konu edinen metinlere de kahtiyye adının verildiği görülmektedir. Bundan dolayı bu tür manzumeler, edebî bir tür olarak, Kahtiyye başlığı altında değerlendirilebilir.

3. Divan Şiirinde Kıtlık İle İlgili Manzumeler: Kahtiyeler

Klasik edebiyat ürünlerinden, yazıldıkları dönemin toplumsal hayatıyla ilgili pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu ürünler, klasik Türk edebiyatındaki bazı şiir türlerinin bir bellek vazifesi görerek, tarih ile birlikte kaynaklık edebileceğini ve disiplinlerarası kültür tarihi çalışmalarına malzeme sağlayabileceğini göstermektedir (Öztekin 2015: 933). Divan şiirinin hemen her türünde, kimi zaman beyit bazında kimi zaman da bir şiirin bütününde olmak üzere, sosyal hayata ilişkin bilgilere rastlamak mümkündür. Bu sebeple, bu edebiyata ait her bir şiir, kültür tarihi açısından önemli birer belge değeri taşımaktadır (Çetinkaya 2009: 47).

"Devlet ve toplum düzenindeki bu bozulmalar, sebepleri ve çözüm yolları pek çok tarihçi tarafından ele alınırken; toplumun davranış, tutum ve değer yargılarının kendini dışa vurduğu alan olan edebiyatta da Osmanlı'nın sosyal, ahlâki ve iktisadî çözümlerine dair ipuçlarını bulmak mümkündür. Divan şiirini bu gözle incelediğimiz zaman, şairlerimizin yaşadıkları dönemlerdeki buhranları açıkça ve çok canlı ifadelerle dile getirdiklerini görürüz" (Yeniterzi 2000: 363).

Özellikle taşrada, sosyal ve gündelik hayatta meydana gelen sorunların çözümü için, şairler toplumun önde gelen isimleri oldukları için, söz konusu sorunların merkeze ve yöneticilere bildirilmesi hususunda sorumluluk almışlardır. Bunda okuma yazma oranının az olduğu taşrada

şairlerin okuma yazma biliyor oluşu, toplumda şairlere değer verilmesi, şairlerin kanaat önderi olarak görülmesi ve şairlerin merkezdeki yönetici ve şairlerle iletişiminin olması gibi hususların da payı vardır.

Osmanlıdaki kıtlıkları konu edinen ve genel olarak kahtiyye başlığı altında verilen manzumeler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Divan şairleri, toplumun büyük bir bölümünü derinden etkileyen ve çoğu zaman büyük olumsuzlukların yaşanmasına sebebiyet veren kıtlık hadiselerini şiirlerinde işlemişlerdir.

Divan şiirinde, bu türde yazıldığı tespit edilen manzumelerin yüzyılları ve şairleri şu şekildedir:

Sıra	Şair Adı	Yüzyıl
1	Necâtî Bey	15
2	Lâmi'î Çelebi	16
3	Hayretî	16
4	Taşlıcalı Yahyâ	16
5	Garâmî	16
6	Lebîb	18
7	Arpaeminzâde Sâmî	18
8	Kuddûsî	18
9	Osmanzâde Tâ'ib	19
10	Çerkeşizâde Mehmet Tevfik Efendi	19
11	Necmî	19

Tabloda görüldüğü üzere, kıtlıkla ilgili 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar her yüzyılda manzume yazılmıştır. Bu da Osmanlıda hemen hemen her yıl kıtlıkların yaşandığı bilgisi ile paralellik göstermektedir.

Kıtlık konusunu Divan şiirinde işlediği tespit edilen ilk şair 15. Yüzyıl şairlerinden Necâtî Bey'dir. Necâtî, 21 beyitten oluşan 24. kasidesinde, şiirine doğrudan arpanın öneminden söz ederek başlamış, daha sonra arpa kıtlığı dolayısıyla yaşadığı sıkıntıları alaycı ve mizahi bir anlatımla dile getirmiş ve kasidesini sunduğu vezirden yardım dileyerek bitirmiştir:

*Kani ol yâr-ı mihribân arpa
Sayruya sıhhat ata cân arpa*

*Gâlibâ çâha düşdü Yûsuf-vâr
Ol azîz-i cihân olan arpa*

*Nev-bahâr-ı ma'îşetimi benim
Ah kim eyledi hazân arpa*

*Kalmadı faka takıcak buğday
İlde olalıdan girân arpa*

*At arıkladı üf dir isen uçar
Dağları eyledi saman arpa*

*Arpa derdiyle şol kadar döğdüm
Kendümi k'oldı üstühân arpa*

*Şimdi at arpa diye cân verir
Evvel ata verirdi cân arpa*

*Kalmadı at ü don u hem harçlık
Eyledi halka çok ziyân arpa*

*Yükleri yolda kodı atsızlık
Beğleri eyledi yayan arpa*

*Kalmadı hiç bir at k'arıklamadı
Edeli kendüzin nihân arpa*

*Dânesin akçeye alan ögünüür
K'eline girdi râyegân arpa*

*Varuban dedim arpa salıcıya
Salı ver bana ey fülân arpa*

*Dedi kim gökteki sitâre kadar
Der-i Âsafda var cihân arpa*

*Eger emr etse Hazret-i Pâşâ
Getire râh-ı keheşân arpa*

*Hükm ederse bahârî kudretinin
Bitire hâk her zamân arpa*

*Buyruk eylerse yağdıra fillhâl
Necm yerine âsumân arpa*

*Eyler enbâr-ı lûtf u himmetden
Atı kalmışlara revân arpa*

*Bu ümide gelir Necâtî dahi
Ki vere Asaf-ı cihân arpa*

(Tarlan 1992: 109-111)

Görüldüğü gibi, Necâtî kasideye arpanın günlük yaşamdaki öneminden söz ederek başlamış ve arpanın sanki Yusuf peygamber gibi kuyuya düştüğünü söyleyerek, dönemindeki arpa kıtlığı ile Yusuf peygamber zamanında Kenan ilinde yaşanan kıtlık arasında bir ilişki kurmuştur. Daha sonraki beyitlerde ise genel olarak, kıtlık yüzünden arpanın çok pahalalandığı ve geçim sıkıntısına yol açtığı, arpasızlıktan atının son derece zayıflayıp güçsüzleştiği, açlıktan güçsüz düşen atlar yüzünden yük ve insan taşımacılığının aksadığı üzerinde durmuştur. Arpa kıtlığının yarattığı bunca sıkıntı karşısında çaresiz kalan şair, arpa bulabilmek için yol göstermesi amacıyla, çareyi arpa falı bakan falcıya gitmekte bulmuştur. Falcının kudretli vezirin onun derdine çare olacağını söylemesi üzerine, vezirin huzuruna gidip saray ahırından arpa vermesi için dilekte bulunarak şiirini noktalamıştır (Çetinkaya 2009: 51).

Necâtî Bey'in arpa kıtlığı üzerine yazdığı kahtiyye türündeki bu şiiri, mizahtan çok hicve yakın bir üslupla kaleme alınmış bir kasidedir. Necâtî Bey o döneme ait tüm bu sosyal sıkıntıları hicvederken arpanın yokluğunu vurgulayabilmek için tezat sanatından faydalanmış böylelikle o dönem de içinde bulunulan durumu alımlayıcının zihninde daha net hâle getirmiştir. Klasik Türk şiirinde kaside genellikle din ve devlet büyüklelerini övmek amacıyla yazılmıştır. Övgü amacıyla kasidelerini kaleme alan şairler aynı zamanda padişahlardan bir ihsan görme umudunu da taşırlar. Geleneğin içindeki bu durumu bilen bir alımlayıcı Necâtî Bey'in kasidesini okuduğunda şaşırır çünkü bir arpa için kaside yazılması onun için alışılmadık bir durumdur. Uyumsuzluk kuramıyla açıklanabilen bu

kasidedeki aykırılık, bu aykırılığın yarattığı tezat ve şairin hicvi alımlayıcıyı etkiler (Erken 2018: 196).

Kahtiyye türünde yazılan ve arpa kıtlığını konu edinen ikinci metin, 16. yüzyıl şairlerinden Hayretî'nin "*Ender-şikâyet-i Bî-şa'irî*" başlıklı manzumesidir. 15 beyitten oluşan bu kaside, 13. beytinde belirtildiği üzere Râzî Bey adlı bir kişiye sunulmuştur. Hayretî'nin arpa kıtlığı yüzünden ortaya çıkan sıkıntıları dile getirdiği "*cev*" redifli kasidesi şöyledir:

*Döndürdi kâha kaddümi bâr-ı belâ-yı cev
Varumu hâsılı yile virdi hevâ-yı cev*

*Çihremde dâne dâne akan yaş degül durur
Yüzüm suyunı dökdi yire mâcerâ-yı cev*

*Altumda râya döndi vücûdı olalıdan
Ben mübtelâ-yı cev ü atum mübtelâ-yı cev*

*Kaldı ayakda ger elini alup atumun
Bir pâre yüreğın tayamazsa 'asâ-yı cev*

*Za'f ile sanki halka-i dâm oldu kâmeti
Görmez henüz dîdeleri dânehâ-yı cev*

*Gelmezdi katraca gözine yidi yem velî
Yem yimeyelden oldu teni san giyâ-yı cev*

*Gök hurmeninde encümi saymazdı kâha lîk
Yire berâber itdi firâk-ı likâ-yı cev*

*Kendüm bileli mezra'-ı 'âlemde hâsılı
Atum bu denlü çekmedi bâr-ı belâ-yı cev*

*Hürmen gibi yakamı idersem 'aceb mi çâk
Ceybümde habbe kalmadı k'ola bahâ-yı cev*

*Meydânda esb-i tab'um ile öğdül almağa
Pâ-bend olur komaz beni her gâh rây-ı cev*

*Bu kâyinât-ı cevde gezip cev-be-cev tamâm
Bir kimse bulmadum k'ide bana 'atâ-yı cev*

*Ey dil inende itme gile fakr u fâkadan
Çekme bu denlü bâr-ı belâyı berây-ı cev*

*Var Râzî Beğ işigine sür yüzünü ki tâ
Ya cev v atâ ide sana yâhod bahâ-yı cev*

*Ey cân tabîbi yakdı teb-i tâb-ı gam beni
Ger hazretünden olmaya bana devâ-yı cev*

*Umar dilinde komayasın habbe-i elem
Geldi kapuna Hayretî olup gedâ-yı cev*

(Çavuşoğlu ve Tanyeri 1981: 56-57)

Şiirden anlaşıldığı üzere arpa kıtlığı şairin yaşamını alt üst etmiştir. Kıtlık yüzünden içine düştüğü yoksulluk ve çaresizlik âdetâ belini bükümüştür. Kıtlık yüzünden sürekli ağlayan şair, bu durumun onurunu kırdığını ve değerini düşürdüğünü ifade etmiştir. Öte yandan, daha önce son derece çevik ve güçlü olan atının açlıktan zayıf ve güçsüz düşmesi, hiç çekmediği kadar eziyet çekmesi onun üzüntüsünü büsbütün arttırmıştır. Atına arpa temin edecek kadar maddi gücü kalmayan şair, kendisine arpa verecek bir kimse de bulamamıştır. Bu çaresizlik fikri onun başkalarıyla yarışacak kadar güzel şiirler yazmasına da engel olmaktadır. Sonunda çareyi kendisine arpa ya da arpa alacak para vermesi umuduyla Razî Bey'in huzuruna çıkmakta bulur ve ondan yardım dileyerek şiirine son verir (Çetinkaya 2009: 53).

Arpa kıtlığını konu edinen ve ilki "arpa" ikincisi "cev" redifli bu manzumelerin ikisi de kahtiyye türünde olmakla birlikte, şairlerin konuyu ele alış biçimlerinde kısmen farklılıklar görülmektedir. Necâtî kıtlık yüzünden yaşadığı kişisel sıkıntıların yanı sıra daha çok, kıtlık sırasında değişen arz talep dengesi yüzünden arpanın çok fazla değer kazandığı, halkın büyük bir geçim sıkıntısı yaşadığı, arpasız kalan atların açlıktan güçsüz düştüğü için yüklerin yolda kaldığı ve üst düzey kişilerin bile gidecekleri yere yaya gitmek zorunda kaldıkları gibi kıtlığın yol açtığı sosyal sorunlara değinmiştir (Çetinkaya 2009: 53).

Hayretî ise konuyu daha çok bireysel bir sorun olarak işlemiştir. Arpa kıtlığının yarattığı geçim sıkıntısının ve çaresizliğin kendi psikolojisi

üzerindeki etkileri ile atının açlıktan zayıf düşüp güçsüz kalışını tasvir etmiştir. Akıncı ocaklarında sipahi olarak hayatını sürdürmüş olan şair için atın önemi yadsınamaz. Bu nedenle o, böyle bir şiirde daha çok atının yaşadığı sıkıntıları ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmeyi tercih etmiş olmalıdır. Fakat üslup farklı olsa bile, her iki şairin de toplumsal yapıyı yakından ilgilendiren bir meseleyi şiirine konu edinmesi dikkate değerdir. Şairlerin üzerinde durdukları en önemli husus ise, arpanın at beslenmesindeki yeri ve önemidir. Her iki manzumede, kıtlık sırasında sosyal hayattaki pek çok aksaklığın, atların eski güçlerini yitirmiş olmalarından kaynaklandığı vurgulanmıştır (Çetinkaya 2009: 54).

16. yüzyılda yazılan kahtiyyelerden biri de Taşlıcalı Yahyâ'ya ait 47 beyitlik kasidedir. Söz konusu manzume *Dîvân*'da 25. kasidedir (Çavuşoğlu 1977: 106-110). Yahyâ Bey, Defterdar İskender Çelebi'ye, çıktıkları sefer esnasında çekilen sıkıntı, açlık ve gıda kıtlığını tasvir eden bir kaside sunarak kendisinden para ve yiyecek talebinde bulunmuştur. Bahsedilen sefer, Kanunî Sultan Süleyman döneminde, 1533-1535 yılları arasında gerçekleştirilen İrakeyn seferidir. Şah İsmail'in on yaşındaki oğlu Şah Tahmasb'ın başta olduğu ülkede karışıklıklar baş gösterince Kanunî, İbrahim Paşa'yı doğu seferine gönderir. İbrahim Paşa seferi başlatmış ve Kânûnî bu sefere sonradan katılmıştır. Bu sefer sonunda Bağdat, hiçbir direnişle karşılaşılmadan fethedilmiştir (Çakır 2014: 76). Bahse konu olan kasidenin kıtlık ve açlıkla ilgili olan bölümleri şu şekildedir:

*Bir matbaha irişdi yolum eyledüm nazar
Ni'met yirine halkı sefer gussasını yer*

*Güyâ boğaz gemisine benzerdi ol hemân
Dönmiş dibi yukarı kalafat için meğer*

*Bir pîl-beççe gibi a hod ejdehâ gibi
Açlıktan ağzını sanasın poyraza açar*

*Benzerdi resmi suyu soğulmuş degirmene
Âdemleri biri biriniün ağzına bakar*

*'Âşık mudur ki nâr-ı firâk ile kül olup
Kalmamış anda zerre kadar âhdan eser*

*Tağlardağı mağaraya dönmiş mehâbeti
Olmış bir iki onmaduğa dâfi'ü'l-matar*

'Ayn-ı ta'accüb ile görürken bu hâleti
Nazm ile cân kulağına irişdi bu haber

Ey Yûsuf-ı zamân bize kızlukda kul meded
Mâhî gibi cihân biri birin yemek umar

İrmezdi kurs-ı bedre sipihr üzre inkisâr
Bakdukca ana hakk-ı nazar kalmasa eger

Açlık çerisi tîr u kemân ile yürüdi
Bir bazlamac olaydı iderdüm ana siper

Bağrına taş bağladı mihr ile mâhdan
Gökler Resûl sünnetin icrâ ider meğer

Buğda yirine gönlimi ben neyle egleyem
Dâne pirincdür tutalum karlu tağlar

Ol dem kanı ki şekere yok idi iştiâ
Gurbetde âdeme kurı etmek olur şeker

Güc ile çıkdı subha ilenc aldı var ise
Hırsından etmeğini yalnız yidi kamer

Döndür yüzümü kibleye gel bârî ey ecel
Gün toğusına toğru gider turmayup sefer

Râh-ı 'Acemde bir 'acemî baykuşa didüm
'Alem zi-tü harâb u tü der-'âlem-i diger

Kıtlık sovuuk odun yirine bu diyârda
Ancak hemân geyikleriniün boynuzu biter

Kor giresi boğazı için çalışur müdâm
Döndi devâ kuşına bu cem'iyet-i beşer

Açlık belâsı ile hazân yaprağı gibi
Kimi tokunmadın yıkılır kimi sendirer

Halkun biri birine selâmı kelâmı yok
Her kişi kendü nefesine meşgûl olup gider

Ey ben za'îfe bu sefer ahvâlini soran
Acıyla söyleşür acılı olan el-hazer

Et kalmadı ki kalmadı kalmalı olıcak
Kuşlar havâda muntazır olup göz ile yer

*Farza birine arpa su'âlini eylesek
Çarh-ı felek gibi yükünü yukaru yıgar*

*Ehl-i riyâzet olmağa râzî degül gönül
Varup efendi kapusına olayın nöker*

*Bir dane arpa yok ne yisün atlarum 'aceb
Katırlarum hele çulını torbasını yer*

Taşlıcalı Yahyâ da, Necâtî Bey gibi sefer sırasında karşılaştığı kıtlık ve açlık halini, Yusuf peygamber zamanında yaşanan kıtlığa benzetmiştir. Şair, şiirinde sefere katılanların gıda değil sefer sıkıntısı yediğini söyleyerek söze başlamıştır. Adamlar suyu kesilmiş bir değirmen gibi birbirinin ağzına bakmaktadır. Askerler sanki içinde zerre kadar âh kalmamış, yapıp kül olmuş âşıklara benzemişlerdir. O insanların üzerine açlık askeri ok ve yay ile yürümüştür. Şair bu üstlerine gelen açlık askerine karşı siper olarak bir bazlama ile karşı durmayı istemektedir. Ama yoktur. Gökler bile açıklıktan Resûl'ün sünnetini yerine getirerek güneş ve ayı bağrına taş olarak bağlamışlardır. Gurbette açlık çekenler için bir kuru ekmek bile şeker gibi gelmektedir. Kıtlık ve soğuktan odun bile bulunmamakta ve burada odun yerine geyiklerin boynuzları bitmektedir. Öyle bir hâl almıştır ki artık insanlar açıklıktan hazan yaprağı gibi dokunmadan ya yere düşmektedirler ya da sendelemektedirler. Et yoktur. Buğday tanesi, pirinç yoktur. Şair insanların yanında hayvanların da büyük sıkıntı içinde olduğunu, atlarına yedirmeye bir arpa tanesi bile bulamadığını, katırların torbalarını yediklerini anlatır. Şair sefer sırasında çekilen sıkıntıyı böylece anlattıktan sonra devrin önemli paşalarından Defterdar İskender Paşa'dan yardım ister. Bilindiği gibi İskender Paşa bu sefer sırasında idam edilmiştir (Çakır 2014: 76).

16. yüzyılda kahtiyye türünde manzumeler yazan şairlerden bir tanesi de Garâmî'dir. Kanunî Sultân Süleymân, 964/1556 yılında ordusuyla Edirne'de kışlayınca, şehirde odun ve ekmek kıtlığı başlamıştır. Devrin şâirlerinden Garâmî "somun" ve "odun" hakkında iki tane murabba yazarak padişaha sunmuş ve caize almıştır. Söz konusu şiirlerden somun kıtlığı ile ilgili olanından alınan haneler şu şekildedir (Kılıç 2010: 1628-1629; Karabey 2007: 34; Erdoğan ve Aydoğan: 2013: 227; Erdoğan 2004: 104-105):

Çok zamândur ikimüz bir sofrada konuşmaduk
 Cenge girüp birbirimizle el sunuşmaduk
 Sofra sahrâsında esb-i ekle binüp koşmaduk
 Karvaşalum gel berü meydâna aslanum somun

Kapana giden kapar geldükde unun dengini
 Furuna girsekdi görürdün cihânun cengini
 Halka dirüz beng ile dîvâneler pelhengini
 Ey yürekler yâresi her yerde yârânun somun

Ocağa mı yandı götürüldi dünyâdan odun
 Kar yerine yağın olsaydı n'olaydı un
 Haftasıdur etmegün yüzünü görmedüm bu gün
 Kandasın sen ey ekâbir lokması cânun somun

Şaire ait odun murabbaı ile ilgili kaynaklarda verilen haneler ise şöyledir (Kılıç 2010: 1629; Karabey 2007: 34; Erdoğan ve Aydoğan: 2013: 227-228; Erdoğan 2004: 105):

Sözüme gûş ur işit ey husrev-i 'âlî-cenâb
 Oldı bu kaht ile 'âlem halkınun hâli harâb
 Odi görmez yirde göz gökdeyse doğmaz âfitâb
 Kapuyı yakdum odun oldı açık kaldı bu bâb

Haftasıdur sancılalı dahi çig yatur kebâb
 Ey Garâmî himmet eylerse o şâh-ı kâm-yâb
 Tanrı Dağı'nun gelür odunu bî-'add ü bî-hisâb
 Şimdi halkun derdi bu vallâhu a'lem bi's-savâb

Garâmî, Kanuni'nin ölümünden sonra yazdığı aşağıdaki şiirinde de kıtlıktan şikâyet etmektedir. Şair Kanuni döneminden memnun olduğunu dile getirirken, devrin hükümdarı II. Selim'e Selîmî mahlasıyla hitap ederek kendisinden duyduğu beklentiyi ifade etmektedir:

Yiyüp içüp çalup çağırma götürüldi 'âlemden
 Şehâ sultân Süleymânun zamânı veş zamân olmaz

'Aceb bir hâle tuş olduk ki her bir nesne kaht üzre
 Fakrdan kurtulup yimekle içmek râyegân olmaz

Cihân halkı didi şer' ile olduk demde hürmetler
 Dilâ şol taht-ı Osmâna Süleymân gibi hân olmaz

*Selîmî sen 'adâlet şâhısın dînsün seninçün de
Bunuñ üstine bu 'âlemde bir şâh-ı cihân olmaz*

*Garâmî hakka şükr itmekden özge olma her hâle
Yârınuñ ıssı var dirler dime sen şol fülân olmaz*

(Demir 2014: 89)

Yukarıda kıtlıktan bahseden Garâmî, H.974 / M. 1566-1567 yıllarında İstanbul'da yaşanan arpa ve otluk kıtlığı üzerine yazdığı manzumede de aynı konudan bahsetmekte ve Kanuni dönemindeki bolluğu özlediğini ifade etmektedir (Demir 2014: 89):

*Arpası olsa olur tarlada başak kırpanun
Yığın-ıla bulunur vaktiyle çayır çırpanun
Yalıya çık saza çal otluk dilersen dirpanun
Âh elinden otlugun feryâd elinden arpanun*

*Göge çıktı arpa derdinden figânı atların
Oda yandı ot için göynidi cânı atların
Arpa otluk bulmayup kurıdı kanı atların
Ah elinden otlugun feryâd elinden arpanun*

*Şehr içinde otluga arpaya kalmadı sebât
Yire sokdı göge mi uçurdı bilmem kâinât
Bişe ona onbişe yigirmiye satıldı at
Ah elinden otlugun feryâd elinden arpanun*

*Bine aldum altunun birine satdum atımı
Baldırı toruya bindim terk idiip dârâtımı
Defter almaz otluga arpaya ihrâcâtımı
Ah elinden otlugun feryâd elinden arpanun*

*Az bahâya nice virmezsin ki otluk arpa yok
Göremez düşünde at otlugı tutmuşdur uçuk
Oynadı at gitdi çul kalmadı ortada buçuk
Ah elinden otlugun feryâd elinden arpanun*

(Erdoğan ve Aydoğan 2013: 228)

Yukarıda bir kısmı verilen manzumede Garâmî, bir dönem İstanbul'da yaşanan arpa ve otluk kıtlığını mizahi bir üslupla dile getirmiştir. Hasbihal tarzında kaleme alınmış olan bu şiirde Garâmî, otluk ve arpa

sıkıntısından bahsederken bunun sebep olduğu diğer bir sorundan, dönemin en yaygın binek hayvanı olan atların fiyatlarının düşmesinden de yakınmıştır (Erdoğan ve Aydoğan 2013: 228).

Kahtiyyelerin bazen nazım şekli boyutunu aştığı ve bir eser boyunca türün özelliklerinin devam ettiği de görülmektedir. 16. yüzyıl şairlerinden Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin müstakil olarak kaleme aldığı *Münâzâra-i Sultân-ı Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ* adlı eseri, bahar ile kışın savaşını alegorik tarzda ele alan ve kahtiyye türünün özelliklerinin eserin geneline yayıldığı bir eserdir. Eserde, Uludağ'ın tepesini ele geçiren kış hükümdarı, her yeri yağmalayıp zulm etmeye başlar. Tabiat halkı kıtlıktan ve fukaralıktan perişan olur. Bu sıralar sahil kenarlarına yerleşen bahar sultanı zulmü duyunca, kış sultanına mektup göndererek bir an önce başını alıp gitmesini söyler. Kış buna öfkelenir ve ordularını toplar. Bu durumdan haberdar olan bahar da ordusunu toplayarak kış sultanının üzerine yürür. Yapılan savaşın ardından bahar sultanı kışın ordusunu dağıtır ve kış sultanını ülkesinden çıkarır (Kızıltunç 2005: 34-41; Erkal 2014: 146).

Bazen de kahtiyye türünün, bir nazım şekli veya eser boyutunda değil de sadece bir beyit bazında ele alındığı görülmektedir. 16. yüzyıl şairi Lârendeli Hamdî'nin *Leylâ ve Mecnûn* adlı mesnevisinde geçen aşağıdaki beyitte olduğu gibi, şairler memduhlarını ve dönemlerindeki bolluk bereketi övmek için kıtlık dönemlerinin sona erdiklerini dile getirip kahtiyye türünün kelime kadrosundan yararlanırlar:

*Hân olaldan sen sa'âdet birle Yûnân mülkine
Ol vilâyetden kaçupdur kaht u tengî vü sıkam*

(Abdelmaksoud 2004: 53)

17. yüzyılda kıtlıkla ilgili yazılmış şiir tespit edilemezken, 18. yüzyılda yazılan kahtiyyelerde artış gözlenmektedir. Diyarbakırlı Divan şairlerinden olan 18. yüzyıl şairi Lebîb'in "*Arz-ı Hâl-i Kahtiyye Berây-ı Vezîr-i Efhâm u Ekrem Râgıb Mehemed Paşa Vezîr-i A'zam-ı Devr-i Mustafâ Han*" başlıklı 71 numaralı tarih kıtası (Kurtoğlu 2017: 270) bir kahtiyye örneğidir.

Şairin Râgıb Paşa'ya sunmak üzere yazdığı 1171 (1757-1758) tarihli bu kıta, o tarihte Diyarbakır'da büyük bir kıtlık yaşandığını göstermektedir. Nitekim tarihî kaynaklara göre de, 1757 yılında başlayıp 1760'lı yıllara

kadar art arda bölgeyi ve bölge insanını perişan eden kıtlık, kuraklık, çekirge istilası ve salgın hastalıklar gibi afetler yaşanmıştır (Aydiner 2008).

Şair, kaleme aldığı kahtiyye türündeki bu kıtasında kıtlığı trajik bir şekilde ele alarak kıtlığın bölgede yarattığı tahribatı, insanların gördüğü zararı ve kıtlığın boyutunu anlatmıştır. Şair, manzumesinde memduhuna hitaben söylediği “âlemin neşe kaynağı olarak gördüğün Amid, kıtlık yüzünden viraneye ve her tarafı baykuş yuvasına döndü” sözlerinden, Hüseyin Abdulgafûr Lebîb’in tanınan Divan şairi Koca Râgıp Paşa ile etkileşim halinde olduğunu ve Paşa’nın daha önce de şehre geldiğini göstermektedir.

51 beyitten oluşan bu manzumede, şair önce muhatabı Koca Râgıp Paşayı övüp, Diyarbakır kentinin yaşadığı kıtlık sonrası perişan durumundan söz ettikten sonra kendi perişan halini de anlatır ve ondan bu soruna çare bulmasını ister. Şaire göre o sene yağmur yağmadığı için şehirde öyle bir kıtlık ve kıtlık sonrası açlık baş göstermiştir ki şehirde cansız insan bedenlerinden geçilememektedir. Şehrin merkezi ve kırsalı perişan haldedir. Kara yüzlü Amid sevdalıları hem sevdalarını terk edip, hem de yokluktan kimi Şama kimi Şahba’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Evleri yıkılmış, çifti bozulmuş köylüsü de şehre akın etmiştir (Kardaş 2018: 126):

*Diyâr-ı Bekr’in ahvâlin beyâna ruhsat ihsân et
Ahâlî kulların tâ hâk-i pâye ede inhâyı*

*Neşât-âbâd-ı ‘âlem gördüğün ma ‘mûre-i Âmid
Olup vîrâne yek-ser lâne-i bûm oldu her câyı*

*Nukûd-ı himmet ile fikr-i himmet kıl esîr etmiş
Bu sâl efrenc-i renc ü gam re ‘âyâyı ser-â-pâyı*

*Perîşân oldu bîrûn-ı derûn-ı memleket bi’llâh
Ki gûş etmiş degildin böyle kaht-ı dehşet-efzâyı*

*Düşünce zulmet-i ye’se ma ‘âşından siyâh-rûzân
Sevâd-ı Âmid-i Sevdâ’dan etdi terk-i sevdâyı*

*Ser ü sâ mâni nâ-peydâ libâs-ı ‘ayşdan ‘ârî
Edip rihlet kimisi Şâmî gider kimi Şehbâyî*

*Yıkıldı hânesi çüftü bozuldu karyesi vîrân
Döküldü şehre etdi cû ‘-ı sâ’il niçe hem-pâyı*

(Kurtoğlu 2017: 270)

Şairin bu tasviri, şehrin kıtlıkla yaşadığı yıkımın boyutlarını gösterme amaçlıdır. Şairin, kıtlığın boyutlarını aktarmak için onuncu beyitte kullandığı “*kaht-ı dehşet-efzâyi*” terkibi, yaşanan kıtlığın vahametini gözler önüne sermektedir. Şaire göre şehrin içini ve dışını perişan eden bu kıtlık, insanları iki kuruşa muhtaç ettirmiştir ve kıtlık o kadar büyük boyuttadır ki böylesi önceden hiç görülmemiş ve duyulmamıştır (Bozkurt 2017: 220).

Şaire göre, kıtlık öylesine şiddetlidir ki fakir fukara, çocuklarının açlığını gidermek için ezdikleri taşları çocuklarına vermektedir. İnsanlar, içinden çıkan bağırsak ve iç organları yere düşürmeden, kurban kanlarını şerbet gibi içmektedir. Açlıktan kırılan şehrin ahalisi, ceylan ve tavşan avına çıkar gibi kedi ve köpek avına çıkmaya başlamıştır:

*Sifâl ü sengi sahk etmiş sufûf eyler zarûretle
Bununla ehl-i fakr işbâ' eder etfâl-i nev-pâyı*

*Dem-i mezbûhu karz-ı şerbetî mânendi nûş eyler
Düşürmez yere cevfinden çıkan ahşâ vü em 'âyı*

*Kilâb u gürbenin âhû vü erneb gibi saydından
Kemîn edip der ü bâmı ararlar zîr ü bâlâyı*

(Kurtoğlu 2017: 270)

Manzumeye göre, ekmek hasretiyle bir baştan diğer başa kuruyan Diyarbakır, her yanındaki ölü bedenlerle bir savaş meydanına dönmüş durumdadır. Masum çocukların açlıktan ağlayıp inlemeleri yüzünden anne ve babaları çaresizlikten yüreklerini dağlamaktadır. Yörede ve camilerde her akşam açlıktan dolayı yüz ila iki yüz arası ölüm vakası yaşanmaktadır. Yoldaki ölüleri kaldırmadıkça yolda yürümek imkânsız hâle gelmiştir. O kadar çok ceset vardır ki onları gömmek mümkün değildir. Hamallar onları taşıyıp ıssız ovalara bırakmaktadır:

*Peder mâder çü bize zebh ederler tıfl-ı ma 'sûmun
Ciger biryânı bir giryân olur gör kahr-ı Mevlâ'yı*

*Kurulmakta bir uçdan hasret-i nân ile pey-der-pey
Kazâ-yı cenge dönmüş Âmid'in lâşeyle her câyı*

*Be-her şeb sad-dü-sâd meyyit havâlî vü cevâmi 'de
Yürünmez rehde pâ-mâl etmedikce nice mevâtâyı*

*Ne mümkün kesretinden defn ü tekfîn ehl-i hayrâna
Taşır hammâllar sahrâlara bir günde a 'zâyı*

*Budur icmâl-i hâl-i memleket ey Âsaf-ı devrân
Niğâh-ı rahm ile bârî sıyânet kıl bekâyâyı*

(Kurtoğlu 2017: 271)

Kıtlık yüzünden yaşaın ölümler ve göçler bölgedeki tarım faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Şehrin her tarafında tohumun ve ziraatın tükendiğini söyleyen şair, ne reayanın ne de reaya sahiplerinin gücü takati kalmadığını belirtmiştir. Eğer padişah yetişmezse kimsenin reayayı anlayamayacağını belirten şair bu dönemi aç davacıların aldığını, bunların hâkim kapısını zorlamayı farz bildiklerini ifade ederek rüşvet ve adam kayırmacılıktan şikâyet etmiştir:

*Ne tohm u ne zirâ 'at kaldı şehrin şark u garbında
Kim anlar pâdişâh imdâdı olmazsa re 'âyâyı*

*Alır Cibrîl'e tohm u tûşesin kâdir degil def'e
'Aşâ'ir eşkiyâstıyla levend-i herze-pûyânı*

*Ne çâre müdde 'idir şer ' ile da 'vâsı var derler
Degildir meşreb-i hükkâm zecr etmek eşirrâyı*

*Olur müntec kıyâs ile ne sûret verdiler def'e
'Akîm oldu ricâl-i beldenin her şeklle re 'âyı*

*Bu eyyâm ise şehri aç da 'vâcılar almış hep
Ziyâfet 'add ederler bâb-ı hâkimde tekâzâyı*

*Mübâşirlerse bâkî çavuşu gibi re 'âyâdan
Soyup almakda bâkî buldugu esvâb u eşyâyı*

*Şehirden hod niçe da 'vâ-yı a 'yânîde süflîler
Der-i hükkâmda gamz ile tahrîb etdi dünyâyı*

*Bu hâletler yine vâkı ' olup şehre bir esnâda
Serîr ü 'adl ü dâda eylemişler 'arz-ı şekvâyı*

(Kurtoğlu 2017: 272)

Manzumenin sonuna doğru, şiirde sarfettiği sözlerinin şairlikten olmadığı, memduhun bu sözleri şairlik elbisesinden arındırılmış olarak anlamasını isteyen şair, şehir ve insanların ahvalinin bu şekilde olduğuna yemin ettikten sonra, kıtanın devamında kendi perişan durumundan da söz etmiştir:

*Beyân-ı mâ-veka'dır 'arz-ı hâl-i memleket bi'llâh
Libâs-ı şâ'iriyetden mu'arrâ bil bu ma'nâyı*

*Sudâ'-ı devletimden çekme ser devletli başınçün
Biraz da dinle ahvâl-i perîşânî Lebîbâ'yı*

(Kurtoğlu 2017: 272)

18. yüzyıl şairlerinden Arpaeminzâde Sâmî de kahtiyye türünde şiir yazan Divan şairlerindedir. Şair, 19 beyitten oluşan “Şitâiyye-i Hezl-âmîz Berây-i Edrine” başlıklı 26. kasidesinde, Edirne şehrinin kışını ve mevsimin getirdiği olumsuzlukları tasvir etmiştir. Ağır kış şartlarından dolayı siyah kömür ve yakacak odunun ateş pahasına satıldığını, bunun sonucunda gönlünün kıtlık soğuğu (şiddeti) yüzünden güçlük çektiğini ifade etmiştir:

*Siyâh fahm ile âteş bahâsına hîzem
Netîce serdî-i kaht ile dil meşakkatde*

(Kutlar 2004: 147)

Yine şair, “Kasîde-i Feth-i Tabur-i Moskov Berây-i Baltacı Muhammed Paşa” başlıklı 9. kasidesinde yaptığı savaş tasvirinde kıtlık anlamında kullanılan “kaht u gala” terimlerinden istifade etmiştir:

*Viridi âb-i tîğ ile misket guzât-i müslimîn
Eyledükçe kâfiri germ-iştihâ kaht ü galâ*

(Kutlar 2004: 70)

Kahtiyye türünde şiir yazan 18. yüzyıl şairlerinden birisi de Kuddûsî'dir. Şair divanında yer alan 64 ve 237. gazellerde çok çetin geçen bir kıştan bahsetmektedir. Şair 239 numaralı gazelde bahsi geçen kış için H. 1262 (M.1845) tarihini vermektedir. Söz konusu tarihte 79 yaşında olan şair, bu şiirlerinde, insanların ahlaken bozulduğunu, huzur ve asayişin

kalmadığını, kışın çok sert geçtiğini, yağmurların vaktinde yağmamasının kıtlığa ve pahalılığa sebep olduğunu ifade etmiştir. İlk altı beyti aşığıda verilen gazelinde 79 yaşında olduğunu belirten şair, insanların çoğunun günahkâr olduğunu, çoluk çocuk, çiftçi ve çobanların eşkıya olduğunu, işlenen türlü günahların sonucu olarak türlü belalara uğradıklarını, şiddetli geçen kışın ardından meyvelerin çürüdüğünü ve zamanında yağmayan yağmur yüzünden kıtlığın baş gösterdiğini ifade etmiştir:

*Ey hâkimînin ahkemi ma'lûm-durur hâlim saña
Yetmiş tokuz yaşında pîr-i fânîyem rahm it baña*

*Başladılar tuğyâna bu günlerde nâsın ekseri
Çoluk çocuk çiftçi çobanlar oldılar pes eşkiyâ*

*Katl-i nüfûs fisk u fesâd sirkat sitem yağma dahi
Sâ'ir günâhlar işlenüb geldi bize dürlü belâ*

*Müştedd olub kış eyledi meyvâları ifsâd kamu
Vaktinde yağmur yağmayub itdi zuhur kaht u galâ*

*Hîç böyle kahtın misli vâki' olmamış bu beldede
Çok kimseler ot yediler aç kaluben subh u mesâ*

*Tüccarda yok dîn merhamet idiüb tama' Kârûn gibi
Artırdılar hadden ziyâde huntaya çünkü bahâ*

(Doğan 2013: 258-259)

Daha önce bu beldede böylesine bir kıtlığın yaşanmadığını söyleyen şair, çoğu kimsenin açlıktan sabah akşam ot yemek zorunda kaldığını, Karun gibi doyumsuz olan tüccarda din ve merhametin olmadığını ve bu yüzden buğdayı ederinden daha pahalıya sattıklarını dile getirmiştir. Görüldüğü üzere, şiddetli kışı ve ardından gelen kıtlığı onlara verilen bir bela olarak gören şair, buna sebep olarak işlenen günahlar ve toplumdaki yozlaşmayı göstermektedir. Şüphesiz bu düşünceye sahip olmasında şairin mutasavvıf kişiliği de rol oynamıştır.

*Sene bin iki yüz altmış iki hem altı mâh oldı
Cihan dürlü belâyâ vü musibetler ile toldı*

*Şitânın berdi çün meyvâları heb eyledi itlâf
Zuhûr idiüb zahîre kahtı herkes itdiğın buldı*

*Çocuk nisvân ricâl setrâk olub cümle bu günlerde
Kazandılar belâyı didiler Hakdan kazâ geldi*

*Unutmuşlar Hudâyı gaflet idüb ekseri nâsın
Uyanub hâb-ı gafletden kamusı Hâlikı bildi*

*Nice hikmetleri var bu musibetler ‘abes sanma
Be-küllî halk olub âgâh didiler kim bize noldı*

*‘Abes bir nesne yokdur bu cihânda cümlemiz bildik
Okumak bilmeyen câhil dahi okudı ders aldı*

*Bize lutf oldı heb kahrı Hudânın anla Kuddûsî
Basîret gözimizde hîç gubâr koymayuban sildi*

(Doğan 2013: 362)

Şair aynı bakış açısını 237. gazelinde de sürdürmektedir. 1262 senesinde olduklarını ve dünyanın türlü musibet ve belalarla dolmasının üzerinden altı ay geçtiğini söyleyerek gazele giriş yapan şair, kış soğuşunun meyvelerin bozulmasına sebep olması yüzünden ortaya çıkan zahire kıtlığı için, “herkes ettiğini buldu” şeklinde sözler sarf etmiştir. Kuddûsî, manzumenin devamında, insanların gaflet uykusundan uyanıp Rablerine geri dönmesini sağladığı için bu kıtlığı bir fırsat, bir lütuf olarak görmektedir:

Şair, bu tavrı, yağmur kıtlığı üzerine yazdığı 328 numaralı gazelinde de sergilemeye devam etmektedir. Yağmur kıtlığının halka çok zahmetler çektirdiğini ve bu yüzden yağmura ihtiyaçları olduğunu söyleyen Kuddûsî, Allaha “beldede senin birçok evliya ve arifin var, bizi onlara başışla” şeklinde seslenmektedir:

*Bârâna muhtacız bugün yağdır kerem kıl yâ Ganî
Yok sabrımız hîç açlığa virme Halîmâ kürbeti*

*Biz ümmet-i merhumemiz var ise de çok zenbimiz
Senden ümîdi kesmeyiz gösterme bize killeti*

*Diler kamu mahlûk matar vir ey Cevâd u Lem-Yezel
Cümle bilürler rahmetin deryâsının var vüs’ati*

*İster lisân-ı hâl ile yağmuru heb halk-ı cihân
Kaht-ı matar virdi kamu yir ehline çün zahmeti*

*Şu beldede vardur senin çok evliya 'ariflerin
Bağışla bizi anlara ki görmeyelim zilleti*

*Hışmını geçdi rahmetim didin sözün gerçek-durur
Ey cümleden gayur Hudâ vir matarı it gayreti*

(Doğan 2013: 420)

Yukarıdaki gazelde kıtlık için kaht sözcüğünün yanı sıra killet kelimesini de kullanan Kuddûsî, aşağıdaki beyitte ise “yiğit ve mert insan kıtlığı” manasında *kaht-ı merdân* tamlamasını kullanarak kaht sözcüğünün anlam dünyasını genişletmiştir:

*Sana kim itsün nushi bu kaht-ı merdân gününde
Nedretde fakat fâkatda 'âhet olmamak olmaz*

(Doğan 2013: 215)

18. yüzyılda kahtiye türünde şiir yazan şairlerden biri de Osmanzâde Tâ'ib'dir. Osmanzâde Tâ'ib, “*Kaside-i Arîzatu'l-Fukarâ*” adlı kasidesini tamamen hayat pahalılığını ve yoksulların içler acısı hâlini göstermek için yazmıştır (Çınarcı 2016: 207). Şair, İstanbul halkının durumunu anlattığı manzumede; her yerden gemilerle zahire geldiğini, limanların gemilerle, mahzenlerin de eşya ve yiyeceklerle dolu olduğunu ancak tüccarın dürüstlük anlayışını kaybettiğini, karaborsacılık ve vurgunculukla kesesini doldurduğunu, halkın da pahalılık yokluk ve kıtlık derdiyle kıvrandığını ironik ifadelerle dile getirmiştir (Yeniterzi 2000: 374).

Şair, adı geçen kasidesinde, zamanında yaşanan bir kıtlık dolayısıyla oluşan hayat pahalılığında söz etmekte ve “*Halkın durumunu sorma, anlatırsam üzüntü verecektir*” beytiyle başladığı bölümden itibaren, halkın çaresiz durumunu gözler önüne sermektedir. Manzumeye göre, kuru odun, öd ağacı gibi dirhemle satılacak kadar ateş pahası olmuş, sakız ağacından yapılan kara günlük, halis anberle aynı tütsüde yakılacak kadar değer kazanmıştır. Kömürün tozu ise hâlâ gözlere sürme olmaya devam etmektedir. Arpayı bulmak da güçtür. Bir tahıl ürünü olan arpa ile önce devletin ileri gelen memurlarına verilen bir çeşit yan ödenek olan arpalığı, sonra da gözde çıkan bir hastalık olan arpacığı arka arkaya kullanarak cinasa dayalı sanatlı bir ifade oluşturan şair, aslında arpanın yokluğundan dert yanmaktadır (Öztekin 2006: 115):

*Etme ahvâl-i halkı istifsâr
Nakl idersem keder verir zirâ*

*Çıkdı âteş bahâsına heyziim
Satılur dirhem ile 'ûd-âsâ*

*Cilve-ger micmer-i tesâvîde
Kara günlükle anber-i sârâ*

*Yâ kömür şöyle kim gubârı dahi
Tûtyâ oldu dideye hâlâ*

*Arpayı hod tefahhus eyleme kim
Arpalık hâsılı yetişmez ana*

*Arpa torbası sanur anı gören
Olsa bir gözde arpacık peydâ*

(Yatman 1989: 40-41)

Manzumenin bundan sonraki kısmı, çalışma boyunca anlatılmaya çalışılan kıtlık olayları ve sonuçlarının birer özeti gibidir. Osmanlıda kıtlığı yaşanan hemen her üründen söz edilerek, kıtlıklar sonrası yaşanan veba gibi salgın hastalıkların yarattığı olumsuz etkiler, zaman zaman alaycı bir üslupla ve benzetme ilgileri kurularak oluşturulan tasvirler vasıtasıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde, şair, yağın pahalılığına dikkat çekmek için, arka arkaya üç beyitte “*revgan-ı dil erimede*”, “*revgan-ı sâde iştirası muhâl*” ve “*bir yağlı kapı da yok*” ifadeleriyle soyut-somut-soyut benzetmeler kurmaktadır. İçinde buldukları durum yüzünden yoksulların gece gündüz gönül yağları erimekte, piyasadaki sade yağın fiyatına eldeki para yetişmediği için satın almak mümkün olmamaktadır. İnsanların çoğu açtır ve karınlarını doyurabilecekleri bir yağlı kapı da yoktur. Gönüldeki bal hasreti, şekerden daha büyüktür. Öyleki bal rengi çuha kumaşı bile pahalılaştırmıştır. Ayrıca, sünnet edilen çocuklara yedirilecek kadar bile bal kalmamıştır. Kahve bulunmadığı için, zarif kimseler nohudu kavurup kahve gibi içmekte; garipler şekli ve renginden dolayı bir dervişin başında külâh görse, balkabağı sanmaktadır. Sabun kıtlığından dolayı, sabunun anılması bile, dili köpüklü deve gibi insanların ağızlarını köpürtmektedir. Bu yüzden bütün giyecekler kirli kalmıştır. Gıda ve temizlik maddelerinde kıtlık baş gösterince, hemen arkasından salgın

hastalıklar başlar. Bu hastalıklardan biri de vebadır. Şair, vebanın ilk belirtisi olan koltuk altındaki şişlik ile ekmeğin somununu renk ve şekil yönünden bir arada kullanarak, fakirin ekmeği bile artık çok zor bulduğunu anlatmaya çalışmaktadır (Öztekin 2006: 115-116):

*Revgan-i dil erimede şeb ü rûz
Mum deyu şem'a-veş yanup fukarâ*

*Revgân-ı sâde iştirası muhâl
Ki bahâsına itmez akça vefâ*

*Şimdi bir yağlı kapu da yok kim
İdelim anda derd-i cû'â devâ*

*Hasret-i balı sorma bâle k'anın
Kadri sükkerden olmada bâlâ*

*Buldu ismine nisbet olmağla
Aselî çukada ziyâde bahâ*

*Allah Allah tıfl-ı mahtûna
Yiyecek bal bulunmuyor hayfâ*

*Kahveyi mezhebine uydurdu
Nohudu kavurup içer zürefâ*

*Ser-i dervîşde bir küleh görse
Bal kabağı sanup kapar gurebâ*

*Sabun anılsa ağzımız köpürür
Üştür-i kefzebân gibi meselâ*

*Vesah-âlûde kaldı cümle siyâb
Şimdi aynîyle kirli dinse sezâ*

*Cümle eşyâ bahadadır şimdi
Sirkeden gayrı yok rahîz aslâ*

*Koltuğunda somun sanup sevinir
Bir fakir olsa mübtelâ-yı vebâ*

(Yatman 1989: 42-43)

Osmanzâde Tâ'ib, yaşanan ekonomik sıkıntıları anlattığı manzumesinin son beyitlerinde, içinde bulunulan bu buhranın geçişi bir durum

olduğuna inandığını dile getirir (Şahin 2017: 625). Çünkü görünürde her şey boldur. Kente her taraftan zahire gelmekte, deniz kenarındaki limanlar erzak getiren gemilerle dolmaktadır. Yiyecek ve eşya dolu mahzenlerde, ayak basacak yer yoktur. Şair bütün bunlara rağmen bu kıtlığın sebebini bilmediğini belirtmektedir:

*Cümle eşyâ bahâdadur şimdi
Sirkeden gayrı yok rahîş aslâ*

*Bu galâya sebep nedir bilmem
Yine her şeyde var bakılsa rehâ*

*Her taraftan zahîre gelmekte
Pür sefâin ile leb-i deryâ*

*Yok mahâzinde yer ayak basacak
Öyle memlû zehâyir ü eşyâ*

(Yatman 1989: 44)

Osmanzâde Tâ'ib, aşağıdaki beyitlerde ise, önceki beyitlerde ironi yaptığını gösterircesine, bütün bu sıkıntıların sebeplerini sıralayarak, bu beladan kurtulmak için yapılması gereken çözüm önerilerini dile getirmiştir. Şaire göre, fiyatlardaki artışın müsebbibi daha fazla kâr için istediği gibi satış yapan tüccarlardır. Bu kıtlık belası da vurguncuların, karaborsacıların ve onlardan rüşvet yiyen hâkimlerin belasıdır. Bu beladan kurtuluşu da sultanın narha özen göstermesinde ve vurguncuların tespit edilip cezalandırılmasında görmektedir:

*Yolun öğrendi satmanın tüccâr
Sorar izler kimesne yok zîrâ*

*Tamâ'-ı hâmi ile hükkâmın
Muhtekirler belâsıdır bu belâ*

*İhtimam eyle narha sultânım
Def' ola ehl-i beldeden bu galâ*

*Ahz idüip kanda muhtekir var ise
Eyle resm-i vezâreti icrâ*

(Yatman 1989: 45)

Osmanlı, kıtlık olaylarından etkilenmemek için narh ve zahire sistemi gibi bazı uygulamalarda bulunmuştur. Fakat uygulayıcılar insan

olduğundan, uygulamaların istenildiği seviyede başarılı olduğu söylene-
mez. Çünkü çoğunlukla doğal sebeplerden ziyade, açgözlü karaborsacılar
yüzünden mal yokluğu yaşanmıştır. Şair de bu durumdan şikâyet etmek-
tedir.

Osmanzâde Tâ'ib son olarak, dönemin İstanbul kaymakamı olan
Maktulzâde Ali Paşa'ya seslenerek, göreve geldiği gibi kent sakinlerinin
ihسان ve bolluk sofralarına doydüğünü, her şeyin bollaştığını, İstanbullu-
ların da kıtlığın adını unuttüğünü ifade etmiştir:

*Geldiğın gibi oldu sükkânı
Sîr-çeşm-i mevâid-i na'ma*

*Nâm-ı kahtı unutdular o kadar
Buldu her şey kemâl-i vüs' ü rehâ*

(Yatman 1989: 46-47)

Osmanlıda, önceki yüzyıllarda olduğu gibi 19. yüzyılda da kıtlık
olayları görülmeye devam etmiştir. Divan şairleri de, söz konusu kıtlık
olaylarını, kahtiye türünde yazdıkları şiirlerde konu olarak işlemeyi sür-
dürmüştür. Bu şairlerden biri de Çerkeşizâde Mehmed Tefvik Efendi'dir.

Şairin, 37 beyitten meydana gelen "Kasîde-i Kahtiyye" başlıklı kasidesi,
yağmur yağmaması sonucu, Ankara'da meydana gelen kıtlık hadisesini
konu alan ve Sultan Abdülaziz'in bahis konusu kıtlıkta yaptığı yardım ve
ihşanları için bu padişaha sunulmuş medhiyye tarzında yazılmış bir kah-
tiye örneğidir.

Tefvik Efendi aşağıdaki beyitlerde açıkça görüldüğü üzere, tıpkı
Kuddûsî gibi, Ankara şehrinde meydana gelen şiddetli kıtlığın, kulları
terbiye etmek için Rableri tarafından verildiğini düşünmektedir. Kasi-
deye göre, uzun yıllar yağmur yağmaması sonucu bağlar, ağaçlar ve
çiçekler kuruyup solmuştur. Daha önce görülmemiş derecede vahim olan
bu kıtlık neticesinde birçok ürün ve gıda maddesi yok olmuş ya da bulun-
maz duruma gelmiştir. Canpazarına dönen Ankara şehrinde, insanlar çer
çöp yiyerek hayatta kalmaya çalışmakta, herkes yokluktan kendi evlatla-
rını zehirlemek zorunda kalmıştır:

*Terbiyet-bahş-ı 'ibâd olmak için Rabb-i 'Alîm
Ankara şehrine virdi bu sene kaht- 'azîm*

*Merhametsiz feleğin dâmeni pür-hûn olsun
Kesilip tîg-i kazâ ile ola cismi dü-nîm*

*Nice yıllardır idüp ni'met-i bârânı dirîg
Srarup soldı susuzluk ile her bâğ-ı na'îm*

*Görmedi basıra-i mîhr ü mehi gerdûnun
Böle bir hâlet-i dilsûz-ı cihân emr-i vahim*

*Oldı hâbiyyede-i mehd-i 'adem ü nâ-bûdî
Nice perverde-i şîr ü şeker ü nâz u na'îm*

*Haş u hâşâkı tenâvül iderek nev'-i beşer
Oldı pür derd ü elem kalmadı bir tab'ı selîm*

*Ol vakt olmuş idi Ankara cânbâzârı
Herkes evlâdını yoklukdan iderdi tesmîm*

(Yeşil 2013: 90-91)

Şair, manzumenin devamında kasideyi sunduğu Sultan Abdülaziz'e, kıtlıktan haberi olunca beldelerine yardım ve ihsanlar ulaştırdığı için övgüler dizmiş ve şiirini sonlandırmıştır.

Bunların yanı sıra, Osmanlı idari taksimatına göre Erzurum vilayetine bağlı Bayezid (Doğubeyazıt) sancağının Diyadin kazasında mal müdürü olarak görev yapan Necmî mahlaslı bir şairin de bu türde şiirler yazdığına dair bilgiler vardır. Bu bilgilere göre, Necmî, 19. yüzyılın ikinci yarısında 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın, Erzurum ve çevresinde yarattığı sıkıntılara şiirlerinde değinmiş, yaşanan tifo, kıtlık, soğuk ve yokluk gibi felaketlerden duyduğu acıyı şiir aracılığıyla paylaşmıştır (Macit 2013: 144).

Sonuç

Tarihin her döneminde, farklı coğrafyalar çeşitli doğal afetlere maruz kalmıştır. Bu afetlerden biri de kıtlık olaylarıdır. Osmanlı İmparatorluğu da kurulduğu andan yıkılışına kadar her dönemde kıtlık olayları ile karşı karşıya kalmıştır. Yağmur yağmaması, yangın, sel, deprem, kış mevsiminin çok soğuk geçmesi, savaş, kuşatma, fırtına yüzünden zahire gemilerinin batması ya da korsanların yağmasına maruz kalması gibi pek çok

nedene bağlı olarak kıtlıklar yaşanmıştır. Gıda maddelerinde yaşanan kıtlıklar, beraberinde hayat pahalılığı gibi birçok sorun yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle gıda kıtlıklarının önüne geçmek için uyguladığı narh ve zahire sistemine rağmen, hilekâr tüccarların mallarını daha yüksek fiyatla satması, vurguncuların ve karaborsacıların açıklardan faydalanarak gıda maddelerini depolarda saklayıp fiyatların artmasını beklemesi, rüşvet yiyen görevlilerin göz yumması gibi insanî faktörlerin de devreye girmesiyle, toplumda kıtlıklar daha şiddetli hissedilmiş ve büyük iaşе buhranları görölmeye başlamıştır. Bilhassa buğday, arpa, sebze, meyve, et, yağ, bal, şeker, kahve, pirinç, zeytinyağı, odun, kömür ve sabun gibi temel yaşamsal maddelerin bulunamayışı, veba gibi salgın hastalıklar, kitlesel ölümler, göçler, savaşlar, eşkıyalık gibi toplumsal sorunlara yol açmıştır.

Kıtlıklarla birlikte, bahsi geçen bütün bu toplumsal sorunlar Divan şiirinde de görölmektedir. Divan şairleri gerek bireysel gerekse de toplumsal olarak sorumluluk alıp, bu meseleleri şiirlerinde işlemiş ve şiirlerini yöneticilere sunarak onlardan çareler bulmalarını istemiştir. Bu tür şiirler genel olarak kahtiyye ismi ile ifade edilmiştir. Genel manasıyla herhangi bir ihtiyaç maddesinin temininde yaşanan güçlük olarak tanımlanan kıtlık, Divan şiirinde, "kaht, kaht u galâ, nedret, fikdan, müzâyaka, killet ve usret" gibi terimlerle ifade edilmiştir. Osmanlıda görölen kıtlıklarla paralel olarak, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar hemen hemen her yúzılda kıtlık konusu ile ilgili şiir yazan şairlere tesadüf etmek mümkündür. Divan şiirinde, bu kapsamda manzume yazdığı tespit edilen şair sayısı 11'dir. Bu şairlerin şiirlerinde bahsedilen kıtlık olaylarının yaşandığı şehirler; İstanbul, Ankara, Edirne, Diyarbakır ve Erzurum'dur.

Divan şiirinde bahsedilen kıtlık olaylarının büyük çoğunluğu iklimsel sebeplerden kaynaklanmıştır. Çetin geçen kışlar ve uzun süre yağmur yağmaması gibi doğal nedenlerden dolayı kıtlık hadiseleri yaşanmıştır. Bu yüzden kahtiyye türü ile kış mevsimini konu edinen şitaiyyelerin beraber kullanıldığı görölmüştür. Bu tarz kıtlıklar doğal afet kapsamında değerlendirilmiştir. Bazen de eşkıyalar, korsanlar, vurguncular, karaborsacılar, açgözlü hilekâr tüccarlar ve rüşvet yiyen ihmalkâr görevliler de kıtlık olaylarının yaşanmasına sebep olmuştur. Divan şairlerinin şiirlerinde en çok şikâyetçi oldukları kıtlıklar bu tarz kıtlıklardır.

Divan şairleri, bahsi geçen kıtlık hadiselerini şiirlerinde işlerken genellikle mizahi ve alaycı bir üslup takınmışlardır. Kimi zaman da şairlerin, dinî duyguları ön plana alarak meseleye yaklaştıkları görülmektedir. Yine bazı şairler meseleyi bireysel olarak işlerken, bazıları toplumsal sorumluluk alıp, yöneticilere sunmak üzere yazdıkları manzumelerinde yaşanan olumsuzlukları bütün toplumu ilgilendirecek şekilde ele almıştır.

Netice olarak, bir edebî türe örnek teşkil ettiği düşüncesiyle incelemeye tabii tutulan metinler, Osmanlı toplum hayatının Divan şiirine yansımalarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen kıtlık hadiselerini konu edinen manzumelerin, kahtıyye türü kapsamında değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Bu tür metinler üzerine yapılacak olan benzeri ve derinlemesine sosyolojik tahliller, Divan şiiri ile sosyal hayat arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmada önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça

- ABDELMAKSOUND, Belal Saber Mohamed (2004), *Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyat'ında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*, Cilt 1, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKUŞ, Metin (2007), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Ali Nazîmâ ve Faik Reşad (2009), *Mükemmel Osmanlı Lügati*, (Haz. Necat Birinci vd.), Ankara: TDK Yayınları.
- AYBAR, Meriç (2017), "Osmanlı Devletinde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas*, 5 (2) /2017: 474-488.
- AYDINER, Mesut (2008), "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Büyük Kıtlık", *Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır*, 1: 275-286.
- BAŞER, Gonca (2009), "Osmanlılarda Üretim-Tüketim İlişkilerinde Adaletin Devlet Eliyle Tanzimi "Narh Uygulaması"", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- BAYAR, Yener (2013), *1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.

- BOZKURT, Kenan (2017), Şehir Tarihi ve Tarihe Tanıklık Bağlamında Lebib'in Tarihleri, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science* / Yıl: 4, Sayı:17, Aralık 2017, s. 210-229.
- CANIM, Rıdvan (2010), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAKIR, Mümine (2014), "Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Kasidelerinde Katıldığı Savaşların Akisleri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Graduate School of Social Sciences*, Yıl/Year: 2014, Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 28, s. 69-83.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), *Yahyâ Bey, Divan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve TANYERİ, M. Ali, (1981), *Hayretî, Dîvan*, (Tenkidli Basım), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (2009), "Divan Şiirinde Sosyal Hayattan Yansımalar: Necatî ve Hayretî'nin Arpa Kıtlığını Anlatan İki Manzumesi", *Türkbilig* 2009/17: 47-55.
- ÇINARCI, Mehmet Nuri (2016), "Osmanzâde Tâ'ib ve Halepli Edip'in Şiirlerinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Eleştirisi", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 48, p. 199-209.
- DEMİR, Recep (2014), "XVI. Yüzyıl Şairi Garâmî'nin Edebiyat Çevresi ve Saraya Yaklaşma Gayretleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 7 (33): 80-92.
- DEMİRTAŞ, Mehmet (2010), *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Ahmet (2013), *Kuddûsî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDOĞAN, Kenan (2004), "Ateş Pahası Deyimi ve Sıra Dışı Bir Şair Garâmî Üzerine", *Millî Folklor* 8 (64): 98-106.
- ERDOĞAN, Kenan ve Tuğba Aydoğan (2013), "Balkanlarda Bilinmeyen Bir Şair Garâmî ve Divanı", *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Bildiri Kitabı*, Cilt 1, Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, 14-16 Kasım 2013; Tiran/Arnavutluk, 215-230.
- ERKAL, Abdülkadir (2014), "Divan Şiirinde Cemre ve Bosnalı Sabit'in Cemreviyesi", *TÛBAR*, XXXVI, 2014, Güz, 131-151.

- ERKEN, Jülide (2018), "Necâtî Bey Dîvânı'nda Edebî Sanatların Mizah Yaratma İşlevi", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 4, Sayı 8, BAHAR 2018, 188-203.
- FİDAN, Fadimeana, (2016), "Osmanlıda Zahire Mübaşiri Olmak: Ziştovili Hacı Ali Örneği (1749-1755)", *DTCF Dergisi*, 56, 2 (2016): 302-318.
- GÖKALP, Haluk (2011), "Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri-Edebi Türler", *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 191-468.
- GÜL, Abdülkadir, (2009), "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume 2 / 9 Fall 2009, 144-158.
- KARABEY, Turgut (2007), "Dîvân Şiirinde "Sapma"lar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 32: 15-38.
- KARADEMİR, Zafer (2014), *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı, Osmanlı Toplumunda Kıtıklar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KARDAŞ, Sedat (2013), "Edebî Tür ve Tarz Açısından Tevbe-nâmeler ve Lebîb Divanı'nda Yer Alan Tevbe-nâme Örneği Üzerine Değerlendirmeler", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall 2013, p. 1175-1187.
- KARDAŞ, Sedat (2018), "Lebib Efendinin Tarih Kıtalarında Diyarbakır Kentinin Sosyal Hayatından Yansımalar", *Diyarbakır: Âlimler, Ârifler, Edîpler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 113-130.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin) 3*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KILIÇ, Orhan (2002), "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar", *Türkler*, c. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 718-730.
- KIZILTUNÇ, Recai (2005), *Bursalı Lami-i Çelebi'nin Münazara'î Sultan-ı Bahar Ba-Şehriyar-Şita Eseri (inceleme-edisyon kritikli metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KURTOĞLU, Orhan (2017), *Diyarbakırlı Lebîb Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004), *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi, Dîvân*, Ankara: Kalkan Matbaası.
- MACİT, Muhsin (2013), "Diyadin'de Bir Divan Şairi: Necmî", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall 2013, p. 139-144.

- MENGİRKAON, Sabri (2017), "Osmanlıda Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakır'ında Kıtık", *Kadim Akademi SBD*, C. 1, S. 2, s. 139-155.
- MUTÇALI, Serdar (2012), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık.
- Mütercim Âsım Efendi (2013), "*el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*", 4. Cild, (Birinci Baskı), (haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi.
- ÖZTEKİN, Özge (2006), *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara: Ürün Yayınları.
- ÖZTEKİN, Özge (2015), "Tarih Manzumelerine Göre Kavala, Rodos, Trabzon, Erzurum, Bursa ve Resmo'da XIX. Yüzyıla Ait Bazı Eğitim Kurumları", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/12 Summer 2015, p. 929-942.
- ŞAHİN, Duygu Kayalık, (2017), "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmânzâde Tâib Dîvânı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları 2017*, Konya: Çizgi Kitabevi, 620-631.
- Şemseddin Sami (2010), *Kamus-ı Türkî*, (Haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: TDK Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), *Necatî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TATÇI, Mustafa (1997), "İslami Türk Edebiyatında Türlerle İlgili Bazı Meseleler", *Edebiyattan İçeri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vi An Lu (2018), "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi", *Pesa International Journal of Social Studies*, July 2018, Vol: 4, Issue: 2, 216-240.
- YATMAN, Mustafa (1989), *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (2000), "Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlâkî ve İktisadî Çözülmenin Akisleri", *SÜ Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999-Bildiriler, Konya: 361-377.
- YEŞİL, Şeyma (2013), *Çerkeşizade Mehmet Tevfik Efendi ve Kasâid-i Tevfik'i*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları (Türk-İslam Edebiyatı) Anabilim dalı.